

Revifada del pensament humanista?

Acotacions a propòsit d'un cas singular

Adolf Tobeña

Una de les conseqüències més inesperades de les ràzzies islamistes sobre Nova York i Washington de l'11 de setembre del 2001 ha estat la revitalització del pensament humanista. Els intel·lectuals, assagistes i tota mena d'analistes que basen les seves propostes en la reflexió sobre els textos han tornat, revigorits, a monopolitzar l'aparador del pensament. Abans d'aquell episodi, els gremis més o menys acadèmics que es dediquen a la dissecció dels afers i les idees humanes lliuraven batalles patètiques per tal de preservar un paper digne en una societat que els havia girat l'esquena i que es mostrava eminentment interessada en els escenaris generats per les fronteres científiques i tecnològiques.

Els grans temes eren la preservació de la biodiversitat, els límits de l'explotació i transformació de la biosfera, la previsió i el govern dels processos climàtics, els mètodes de reproducció dirigida i el clonatge cel·lular, les manipulacions gèniques i neurals, les substitucions de teixits danyats a partir del treball de cèl·lules multipotents, les trans-

formacions econòmiques introduïdes per les xarxes internètiques, els l·lindars regulables de l'eutanàsia, els dispositius de defensa còsmica i la seguretat planetària i moltes altres subtileses practicables gràcies al subministrament garantit d'energia barata i la preeminència de la tecnologia. Tan ben peixada i estable se sentia la societat (l'occidental, per descomptat, amb èmuls àvids arreu però), que algun dels gurús més ben situats en les talaies del saber s'havia atrevit a decretar la fi de la història (Fukuyama, 1989). Menys doctrina, menys filosofia, menys història i molta més dedicació al futur regulable d'una humanitat ultratecnificada i bastida a partir d'una nova cultura global. Aquest era el lema dominant. Jo mateix vaig difondre un paper en aquesta tribuna (Tobeña, 1999) on pregonava l'enterrament de les humanitats tradicionals i la fagocitació de les seves deixalles aprofitables pels diferents corrents de les naixents i esplèndides ciències biosocials.

Un sol fet d'enorme transcendència política ha servit, no obstant, per rescatar el pensament de base humanista de l'exili planyívol i ressentit on l'havia situat la navegació sense entrebancs de les comunitats humanes més ben instal·lades durant el darrer terç del segle XX. Unes poques hores de trasbals i desconcert màxim ho van capgirar tot. Les noves i insospitades preocu-

Adolf Tobeña és metge psiquiatre i catedràtic de Psicologia Mèdica de la Universitat Autònoma de Barcelona. És autor, entre altres, de *Neurotafaneries* (Bromera-Universitat de València, 1997) i de *Anatomia de la agresividad humana: de la violencia infantil al belicismo* (Galaxia Gutenberg, 2001).

pacions necessitaven intèrprets d'urgència. I vet ací que una legió d'historiadors, politòlegs, sociòlegs, filòsofs, literats, teòlegs i altres gremis dedicats a l'anàlisi de l'ànima humana individual i grupal (amb metodologies sovint sospitoses o avariades, però cal entendre que això no compta durant les emergències), van ser convocats per demanar-los diagnòstics i sobretot un nou guiatge per terres ignotes. Ells van acceptar el repte sense dubtar-ho (són gent agosarada de mena) i han monopolitzat l'aparador intel·lectual amb un de vessall inaturable de pensament interpretatiu. La producció «analítica» ha estat d'una magnitud incalculable, colossal. Tones i més tones d'articles, assaigs, llibres, debats, col·loquis i reportatges en tots els suports i formats a l'abast. I la torrentada no mostra cap traça de voler-se aturar un any llarg després de l'episodi que provocà l'estat de xoc.

Per contra, aquells subtils debats de base científica que omplien de substància els neguits del personal il·lustrat van ser esborrats del mapa sense contemplacions. Quan ara ressegueixen ho fan amb la timidesa i l'encongiment dels assumptes decididament menors. Tangencials. La vella interrogació sobre la permanent vall de llàgrimes que provoquen les cuites humanes decisives ha imposat novament la seva llei. La guerra s'ha ensenyorit del món encara que només sigui per recordar que sempre ha anat així entre els humans. I els seus oficials, amb els oracles i cronistes que els acompanyen, acaparen totes les trones. Tenim, doncs, el pensament humanista revifat i cavalcant amb empena renovada.

Cal concloure, per tant, que les posicions del Sr. Fukuyama i molt particularment la meua abans esmentada, han estat refutades de manera radical perquè les hu-

manitats tornen a viure un moment àlgid de presència i d'influència. Poques vegades succeeix que una tesi topi amb una contradicció tan immediata i devastadora. L'opció més prudent, seria fer mutis amb la cua entre cames per covar el tràngol. Però tot i reconèixer la desbarrada apoteòsica de proposar una fagocitació potser impaible de les humanitats per part de la ciència, no acabo de convèncer-me que el pensament de base humanista ens hagi ofert cap mena d'avenç sòlid (coneixement substantiu, vull dir) sobre el punt essencial que provocà la seva revifalla (i el meu ridícul). És a dir, per què va passar el que va passar l'11 de setembre de 2001? Enmig de la rierada interpretativa a què s'han abocat els especialistes en conflictes humans jo no he sabut llucar cap espurna aprofitable per començar a trepitjar territori ferm.

FANATISMES MORTÍFERS

Com que no es pot passar revista a la munió de conjectures que s'han proposat per intentar explicar (*post hoc*, naturalment) un fet d'aquella magnitud, triaré només un vector per assenyalar les limitacions del pensament humanista tradicional i la necessitat de connectar-lo, amb urgència, amb les ciències biosocials. Cal tenir present que un sol fet, una cadena de comportaments d'un grup restringit d'individus aconseguí trastocar les relacions de poder i el clima social i econòmic del món de manera irreversible. El fanatisme fou identificat, immediatament, com un dels elements explicatius crucials de l'impensable i encara ara increïble raid dels comandos d'Al-Qaida sobre els centres neuràlgics del poder imperial nord-americà.

Cal reconèixer, de entrada, que la potencialitat mortífera en funció d'un ideari és una de les singularitats més sorprenents de la manera de ser dels humans. Els primats savis són capaços de matar i morir per una doctrina. De liquidar vides alienes o sacrificar la pròpia per tal de defensar o promoure un sistema de creences. No tots, per descomptat, s'apunten amb idèntic fervor a aqueixa mena de dispendis biològics tan onerosos. La majoria, de fet, procura eludir qualsevol contingència que impliqui riscos de veure's arrossegat vers aquelles exageracions. Però tampoc cal concloure que el fenomen sigui una raresa. En circumstàncies d'intens desassossec social pot aparèixer amb regularitat, fins i tot. No cal sinó recordar l'incomptable nombre de confrontacions religioses, ètniques, patriòtiques o ideològiques que han puntejat l'història registrable de l'espècie, amb nombrosos episodis de sacrificis voluntaris, en totes les èpoques i arreu. I encara que tothom sàpiga que sota aquella mena d'etiquetes bèl·liques s'amaguen ben sovint uns interessos, agendes i objectius molt variats, s'ha de reconèixer que algunes persones són capaces de jugar-se la pell de manera estentòria per un ideari. Es tracta d'un fet reiterat i incontestable.

És un fenomen que resulta difícil de relacionar, en principi, amb tot allò que sabem sobre els mecanismes de la competició i els conflictes entre els animals més propers a nosaltres. Per a molts altres vectors de la letalitat humana hi ha fortes correspondències amb els mecanismes biològics, ofensius o defensius, que s'han descrit en altres primats no tan distingits com els humans moderns així com en molts altres llinatges animals (Tobena, 2001). Fins i tot per a algunes passions humanes que poden acos-

tar-nos al llinar de la letalitat, com la cobdícia, l'ambició, l'enveja, la gelosia, l'odi o l'enviciament consecutiu a l'ús de substàncies addictives, hi ha correspondències animals força plausibles. En canvi, per a la fervorositat i la proclivitat combativa induïdes per una doctrina política o per una concepció religiosa o filosòfica del món no hi ha, que jo sàpiga, cap model o anàleg viable en la resta d'organismes vius.

Es una singularitat humana que convindria estudiar a fons perquè és en l'origen de moltes de les hecatombes que els primats savis posen en marxa amb incerta, però ineluctable, assiduïtat. I també perquè és un fenomen que té matisos paradoxals. Només cal pensar, per exemple, en la consideració social que acostuma a rebre: tot i que el fanatisme comporta, per regla general, marginalitat entre les tendències doctrinals prevalents en cada època, als individus amb coratge suficient per jugar-se la vida per una idea o un sistema de valors sovint se'ls reserva el lloc més prominent i distingit en les cròniques (la memòria compartida, en definitiva) que van construint els seus congèneres (cotribals o conciutadans, segons sia el nivell tecnològic). La nòmina dels herois i els màrtirs de tots els pobles conté una considerable càrrega de fanàtics. No tots ho són, per descomptat, perquè de vegades no queda més remei que avenir-se al sacrifici (per comminació peremptòria o per manca d'alternatives, per exemple), però el pes del fanatisme en el martirilogi és considerable.

MITES TÒXICS

L'explicació més usual que ofereix la saviesa de base humanista consisteix a acudir a la

potència enfervoritzadora dels «mites intoxicadors». L'enfebriment forassenyat que poden induir les narratives compartides en algunes «bombolles socials». És a dir, les diferents modalitats de *yihad*, perquè caldrà convenir que els musulmans no tenen pas l'exclusiva d'aquest fenomen. Només li han donat alguns matisos particulars que n'accentuen la visibilitat etiquetable.

Un artefacte cultural, en definitiva, que mesmeritza una comunitat sencera o un segment particularment energètic dins d'ella amb promeses d'algun tipus de paradís més o menys practicable. Els especialistes en cuites històriques acostumen a recórrer a aquesta mena de conjectures quan es queden sense altres estris interpretatius. Cal consignar, no obstant, que ho fan gairebé sempre a contracor perquè prefereixen recórrer a elements de base econòmica o sociològica de perfil molt més objectivable. Però quan no resulten suficientment explicatius o són simplement descartables, no els queda altre remei. S'entén molt bé, però, la recança dels estudiosos exigents a recórrer a aquella mena de ganxos teòrics *in extremis*, perquè ens deixen de fet allà on érem. És a dir, no representen un progrés en la descripció d'un fenomen sinó una escapatòria. Perquè respondre a la qüestió: com és que hi ha gent que s'immola i fa massacres per un ideari? bo i invocant la potència mortífera dels mites fanatitzadors remet a un fenomen de psicologia social que ningú s'ha preocupat d'apamar de debò.

I em sembla que aquest és, precisament, el nucli de l'assumpte. Perquè si volem discernir els mecanismes que fan que els mites fanatitzants de base patriòtica, religiosa o ideològica deixin en alguns (la majoria dels pressumptes intoxicats) somniejos vagarosos d'un paradís desitjable però inassolible,

mentre que en altres els duu a enrolar-se en un grup violent que assumeix la disposició a matar o morir per la causa, ha de ser possible detectar els elements que expliquin una diferència de comportaments tan ostentosa. És a dir, si ens prenem seriosament aquesta mena de conjectures, les veritables preguntes són: per què la intoxicació de caire ideològic, patriòtic o religiós duu alguns individus a convertir-se en professionals del terror o en candidats al martirilogi, mentre que en altres no passa mai de l'àmbit de les vagues esperances d'una redempció culminatòria però ajornable *sine die*? I encara més, ¿per què la violència fanàtica s'encasta i reverbera en algunes societats amb mites redemptoristes actius mentre que d'altres comunitats amb esperances semblants s'avenen a acceptar *modus vivendi* molt més prudents? Acudir als coneixements més substantius de la psicobiologia individual i grupal humana sembla, doncs, imperatiu.

PSICOBIOLOGIA DELS KAMIKAZES

Quan un bàndol guerrer adopta el suïcidi letal com a tàctica preferent contra els adversaris (o els seus interessos), aquella incommoitat dels especialistes en cuites històriques arriba a cotes màximes. En bona mesura, la inundació d'assais interpretatius post 11-9-01 s'ha d'entendre com un intent d'esbandir neguits i incerteses. El degoteig d'immolacions massacradores mitjançant atacs suïcides ha estat força regular els darrers anys a Palestina, Sri Lanka, Somàlia, Txetxènia, Caixmir i altres punts calents del món, tot i que amb periodicitat variable. En algun d'aquests indrets

aquesta singular modalitat del terror, malgrat desafiar els periscopis habituals d'anàlisi, pot ser referida a factors de subjugació econòmica o política que poden situar-se en la gènesi de les autodestruccions ofensives. Però el zenit destructiu assolit pel més gran atemptat de tots els temps (de moment!), la voladura amb aeronaus comercials del complex de les Torres Bessones i una ala del Pentàgon, als EUA, no és fàcilment referible a aqueixos esquemes. La filiació dels kamikazes d'Al-Qaida els fan inviables.

Les dades «sociodemogràfiques» sobre els integrants d'aquells comandos ofereixen pistes substantives. Les dades policials amplíssimament divulgades proporcionen un retrat-robot molt consistent. Eren mascles joves provinents de famílies benestants, amb educació superior i força temps d'instrucció i especialització en tasques combatives. Manejaven uns recursos econòmics considerables i duïen un tren de vida no gens discret. S'ha pogut, fins i tot, establir les jerarquies de dominància i els rols respectius dins de cadascun dels grups. I el perfil bàsic dels caps supremes de l'organització s'ajusta, també, al mateix patró (amb una edat una mica més granada). Cal tenir present que els estudis de psicobiologia del comportament acostumen a començar per ací. Per la línia basal registrable.

De fet, per abordar aquesta qüestió en termes de biologia del comportament s'ha d'aclarir un punt bàsic. La immolació ofensiva és una tàctica guerrera d'alta exigència. No és, primàriament, ni una demostració de protesta ni un crit d'atenció. Pot contenir algun d'aqueixos matisos, com a component addicional, però no en són l'eix mestre. La immolació atacant i destructiva és un procediment bèl·lic que requereix

determinades qualitats. No tothom pot practicar-lo amb garanties, vull dir. Es necessita gent d'un tremp especial. D'una temeritat i una fredor fora mida. Guerrers d'elit. Per a les immolacions unipersonals i intempestives (l'autodestrucció selectiva amb finalitats testimonials o propagandístiques) no cal tenir aquells atributs. Molts individus, fanàtics o no, amb una fractura greu d'un estat d'ànim que ja donava mostres d'inestabilitat prèvia, poden executar-les. Ara bé, per culminar una acció minuciosament elaborada durant un període de temps dilatat, amb complexos passos intermedis i múltiples possibilitats de detecció, no n'hi ha prou amb ser fanàtic o estar desesperat. S'ha de ser un professional ben entrenat. Un soldat altament qualificat i motivat per a complir un objectiu mortífer. Hi ha, per tant, una conjunció de diversos fenòmens (passió doctrinària, aliança i encapsulament sectaris, professionalitat agonística i tremp arriscat) que ja tenen alguns punts d'ancoratge en els estudis empírics de la psicobiologia del comportament individual i grupal dels humans (Tobeña, 2001).

CONCLUSIÓ

S'ha de dir que, sota aquesta mateixa perspectiva, hi ha un bon gruix de treball acumulat en diverses ciències biosocials quan han abordat els fenòmens de la competició, l'agressivitat i les guerres humanes. Dades empíriques i treball teòric que pot ser altament aprofitable (vegeu, a tall d'exemple, Alexander, 1987; Daly and Wilson, 1988; Chagnon, 1988; Sober and Wilson, 1996; Boehm, 1999; Horowitz, 2001). Potser ja va sent hora que el pensament de base huma-

nista comenci a fer-ho servir. Aquest era el tipus de fusió fructífera a la qual volia referir-me en el meu assaig fallit (Tobeña, 1999) en aquestes mateixes pàgines. I és que, per ser sincer, continuo pensant que si no es duu endavant una impregnació científica forta en l'estudi dels afers humans, l'espectacular revifada de les humanitats que hem ressenyat serà baldera.

Nota final: Sembla que hem de creuar, ineluctablement, profecies fallides amb F. Fukuyama en aquests assumptes. Ara ell predica la fi de les humanitats (Fukuyama, 2002) per la via més definitiva: la desaparició dels humans i dels valors que els caracteritzaven, com a conseqüència de les transformacions radicals que la biotecnologia i la neurobiologia faran del substrat neural de l'espècie. Militància anti-científica de vella escola per amagar inconsistències i febleses. □

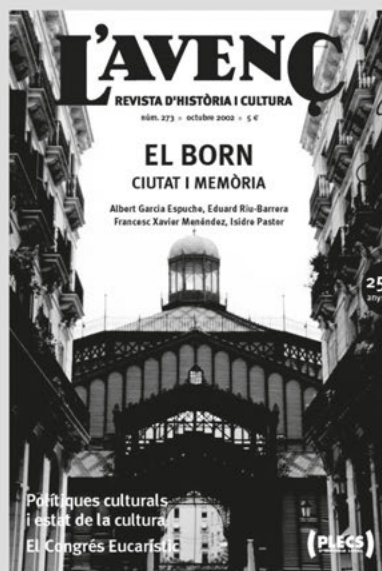
REFERÈNCIES

- Alexander, R. D. (1987): *The biology of moral systems*, Nova York, Aldine de Gruyter.
- Boehm, Ch. (1999): *Hierarchy in the forest: the evolution of egalitarian behavior*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.
- Chagnon, N. (1988): «Life histories, blood revenge and warfare in a tribal population», *Science*, 239, pp. 985-992.
- Daly, M. i M. Wilson (1988): *Homicide*, Nova York, Aldine de Gruyter.
- Fukuyama, F. (1989): *Have we reached the end of History?*, Santa Monica (California), Rand Corporation.
- (2002): *Our posthuman future*, Nova York, Profile Books.
- Horowitz, D. L. (2001): *The deadly ethnic riot*, Berkeley, California University Press.
- Sober, E. i D. S. Wilson (1998): *Unto others: the evolution and psychology of unselfish behavior*, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press.
- Tobeña, A. (1999): «Enterrar les humanitats? La fagocitació científica com a alternativa», *L'Espill*, 2, pp. 36-43.
- (2001): *Anatomia de la agresivitat humana: de la violència infantil al belicismo*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.

El Born

Ciutat i memòria

L'excavació a l'antic mercat del Born de Barcelona ha suscitat una de les polèmiques ciutadanes més interessants dels últims anys. Descobreix la història del recinte, l'evolució del conflicte els últims mesos i una proposta d'ús per al nou Born.

Consell de Cent, 278, 1r 2a
08007 Barcelona
93 488 34 82 - avenc@retemail.es

I al novembre

El Neolític. La primera revolució al Mediterrani